

Brazília saját történelme csapdájában?¹

Szilágyi István: *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Braziliában (1955–1985)*. Pécs: Publikon Kiadó, 2022. 203 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.2.7

A közelmúlt brazil politikai eseményei alapján talán nem kell különösebben indokolni, miért aktuális és releváns egy, a dél-amerikai ország korábbi katonai diktatúrája elemzéséről szóló magyar nyelvű könyv megjelentetése. Brazília újkori demokratikus történelmének legszorosabb választását 2022 őszén a nagy visszatérő, a munkáspárti Luiz Inácio Lula da Silva (a továbbiakban: Lula) nyerte. Bár a hatalom átadás-átvétele az év utolsó hónapjaiban látszólag zökkenőmentesen zajlott, Lula elődje, Jair Messias Bolsonaro az új elnök beiktatását megelőző napokban az Amerikai Egyesült Államokba (Miami) távozott, és – a hagyományokat felrúgva – nem vett részt a 2023. január 1-jei ceremónián. A brazil politikai (társadalmi és gazdasági) folyamatok azonban sokkal komplikáltabbak, mint az elsőre tűnhet, és a felületes szemlélő számára a békés átmenet képét tükröző idillnek a január 8-i zavargások vetettek véget. A volt államfő, Bolsonaro hívei ugyanis vasárnap kora délután megrohmozták a három hatalmi ágról elnevezett brazíliavárosi téren álló Elnöki Palotát (*Palácio do Planalto*), a kongresszus és a legfelsőbb bíróság épületét. A washingtoni Capitolium elleni 2021-es ostromra hajazó események kivizsgálása még folyamatban van, számos, ma még nyitott kérdés kapcsán csak majd a nyomozások hozhatnak eredményeket. Megkérdőjelezhetetlen azonban, hogy a példátlan vandalizmus által okozott anyagi és eszmei károk felbecsülhetetlenek, akárcsak az, hogy – szerencsére – a brazil demokrácia kiállta a támadást, és talán valamelyest a demokráciába vetett – egyébként történelmileg is alacsony – bizalom növekedésnek indulhat a történet nyomán.

A leírtak is jól szemléltetik, hogy napjaink brazil eseményei és folyamatai nem érthetőek meg a legnagyobb latin-amerikai ország történelmének, modernkori politikai és gazdasági folyamatainak ismerete nélkül. Ezek egy szeletét mutatja be Szilágyi István 2022-ben megjelent, „Modernizációs stratégiák és kivételes állam Braziliában (1955–1985)” című könyve. Bár magyar nyelven kétségkívül hiánypótló a brazil katonai diktatúra és gazdasági modernizációs kísérlet ilyen mélyreható és részletes elemzése, a könyv sokkal többet kínál annál. Ahogy maga a szerző is kiemeli a könyv előszavában:

„A huszonegyedik század globálissá és többpólusúvá vált rendszerében a közepesen fejlett, nyitott gazdaságú, kis térbeli kiterjedéssel, de évezredek álmisággal rendelkező nemzetek számára alapvető fontosságú, hogy a saját történelmi tapasztalataik által megszerzett, széles horizontú világpolitikai gondolkodásukat ne veszítsék el. Ennek egyik legfontosabb eszközét és módszerét más országok fejlődési folyamatának tanulmányozása, komparatív és történelmi elemzése jelenti. Magyarország számára ezért nagy jelentőségű a

világ három félperifériális régiójában – Latin-Amerikában, Dél-Európában és Kelet-Közép-Európában – végbement modernizációs folyamatok, modernizációs stratégiák és modernizációs alternatívák szisztematikus áttekintése.” (7. o.)

Habár a könyv kifejezetten a Brazíliában 1955 és 1985 között zajlott gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok összegzésére és elemzésére vállalkozik, mindezt azonban úgy teszi, hogy egyrészt folyamatosan reflektál a globális és regionális (latin-amerikai) változásokra, ezáltal is kontextusba helyezve a brazil történeket. Másrészt ez utóbbiak kronologikus ismertetését időről időre megszakítja az aktuális elméletek és azok alakulásának az elemzése, ezáltal betekintést nyerhet az olvasó a szélesebb körben ismert főirányú irodalmakon és szerzőkön túl a brazil és latin-amerikai szerzők és irányzatok narratíváiba is.

Ennek megfelelően a könyvet alkotó négy fejezet közül az első az 1960-as és 1970-es évekbeli latin-amerikai események összefüggéseinek – kiemelten a régió földrajzi és történelmi adottságainak, a belső és külső tényezők által meghatározott struktúrák ellentmondásainak, a térség fejlődési kihívásainak –, valamint azoknak a politikai rendszerek alakulására vonatkozó következményeinek a bemutatására vállalkozik. Emellett részletes betekintést nyerhet az olvasó a talán kevésbé ismert *kivételes állam*² koncepciójába, amely – a napjainkban is reneszánszát élő hibridológia (hibrid rezsimeket kutató irányzatok) tükrében – önmagában is érdekes olvasmány. A kivételes állam jellemzőinek, kialakulásának, funkcióinak és hanyatlásának (a politikai átmenetek és a demokratizálódási folyamatok) elemzése azonban korántsem öncélú a könyvben: ez képezi ugyanis a brazil események elemzésének az egyik elméleti keretét a további fejezetekben. A másik elméleti keretrendszert a *modernizációs elméletek és stratégiák* elemzése jelenti, és mint az előző témával kapcsolatban, úgy itt is elmondható, hogy a nemzetközi szakirodalomban ismert főbb szerzők és irányzatok mellett a függő kapitalizmus, a lumpenfejlődés vagy a konzervatív modernizáció bemutatása során megjelennek a latin-amerikai és a brazil szakértők gondolatai is. Az első fejezet végén Szilágyi István még kitér a kivételes államok bukása utáni, a washingtoni konszenzussal is fémjelzett új gazdasági és fejlesztési stratégia korlátaira, a demokratikus modernizáció lehetőségére, valamint az alternatív latin-amerikai fejlesztési modell szükségességére.

A könyv következő részeiben a szerző időrendben vizsgálja a brazil katonai diktatúra kivételes államának kialakulását, főbb eseményeit és szakaszait, valamint a lebontásához vezető folyamatokat. A második fejezetben a katonai hatalomátvétel előzményeit elemzi, s nemcsak politikai és intézményi megközelítésben, de fejlődési perspektívában is. Az 1964-es katonai hatalomátvétel ugyanis véget vetett a João Goulart nevével fémjelzett modernizációs reformprogramnak, és ezzel a történelmi jelentősége túlmutat a közvetlen politikai hatásokon, de nyomot hagyott Brazília hosszú távú fejlődési pályáján is. A harmadik fejezet magát a brazil kivételes államot, annak kiépítését és a konszolidációja

folyamatát mutatja be – szédítő részletességgel és történeti hűséggel. A brazil modern kori történelem egyik legellentmondásosabb időszakában (1968 és 1974 között) az „ólomévek” – amelyekben a katonai diktatúra brutálisan lépett fel mindenféle ellenzékkel szemben – egybeestek a brazil gazdasági csodával, azaz az évi átlag 10 százalék feletti gazdasági növekedéssel. Az időszak politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak elemzése során Szilágyi István ismét jó betekintést nyújt (a nemzetközi főirányú narratívákon túlmenően) a latin-amerikai és brazil szerzők érvelésébe (ld. például Luiz Carlos Bresser-Pereira iparosodott elmaradottsági modelljét vagy Ruy Mauro Marini szubimperializmus koncepcióját).

A kötet utolsó fejezete a kivételes állam hanyatlását, a politikai átmenetet, a demokrácia fokozatos helyreállítását mutatja be. Az *önkizárásos politikai átmenet* elemzése mintegy keretbe foglalja a könyv tartalmát, hiszen szorosan kapcsolódik az első fejezetben megismert kivételes állam koncepciójához. Mindeközben gyakorlatilag már abban az időszakban is egy brazil szappanoperához hasonlítottak a politikai történések, és Szilágyi István nagyon élvezetes és fordulatos leírása alapján jutunk el a diktatúra lebontásáig, a demokrácia helyreállításáig. A szerző természetesen itt szintén reflektál a főbb gazdasági folyamatokra is, és a hetvenes évek olajválságainak hatására. Bemutatja az Ernesto Geisel vezette kormányzat által elfogadott második nemzeti fejlesztési tervet (1974–1979), amely az elsőhöz hasonlóan nagyon ambiciózus volt, és a megvalósítása a szűken vett gazdasági növekedés, de akár a gazdaság strukturális átalakulása tekintetében is (részben) sikeresnek tekinthető. Ugyanakkor a gazdaság erőteljes államosítása számottevő (és hosszabb távon jelentkező) hatékonyságvesztéssel járt, és az állami fejlesztésorientált, intervencionista gazdaságpolitika jelentős terhet rótt a kormányzatra. Mindeközben egyre nőtt a külföldi adósság aránya, hiszen a viszonylag kedvező nemzetközi környezetben (könnyű volt forráshoz jutni a nemzetközi pénzpiacokon) a kormány a gazdasági növekedés mindenáron történő fenntartása jelentette a prioritást (az adta ugyanis a katonai elnyomó rezsim legitimitását). Végül a külső körülmények megváltozása következtében a nyolcvanas években Brazília gazdasági növekedése is lelassult, recesszióba fordult, és – ma már tudjuk – az ország modernkori történelmének az első elveszte(gete)tt évtizede következett.³

A kivételes állam megszűnésének körülményein túl Szilágyi István szintén kitűnően mutatja be a politikai rendszer fokozatos átalakítását, az új párttörvény hatásait, amelyek közé tartozik többek között a napjainkban is jellemző rendkívül széttöredezett pártstruktúra kialakulása. Két érdekességet érdemes kiemelni szemléltetésképpen: 1992-ben 35 párt indult a választásokon, 1980 és 2006 között pedig a pártok átlagos élettartama 3 évnél is kevesebb volt (176–177. o.).

A könyv utolsó néhány oldala ízelítőt ad az elmúlt évtizedek politikai hullámvasútjáról, amelynek olvasása közben abban reménykedünk, hogy „folytatása következik”, és a szerző a brazil demokrácia nem kevésbé izgalmas legutóbbi negyven évének elemzésére is vállalkozik majd egy következő kötetben.

Végül álljon itt néhány személyes megjegyzés. A Latin-Amerikát, illetve Brazíliát kevésbé ismerő olvasók helyenként bizony azt érezhetik, hogy nem éppen könnyű olvasmányt tartanak a kezükben – ehhez elég a latin eredetű *caudillo* [vezető] szóra vagy a rengeteg brazil névre utalni –, ennek ellenére nagyon is megéri végigolvasni a könyvet. Egyrészt napjaink brazil és latin-amerikai történéseinek a megértését közvetlenül is segíti, másrészt számos áthallás van napjaink globális tendenciái és az erős vezetőkkel jellemezhető hibrid rezsimjei tekintetében, például a média szerepe vagy a bankszektor nacionalizációja és koncentrációja esetében. Mindezek következtében veszélyes, de egyben tanulságos olvasmány, amely könnyen ötleteket adhat napjaink keményvonalas, erős vezetőinek a tünnetések és a sztrájkjogok korlátozása, a bérszínvonal befagyasztása tekintetében, ugyanakkor rámutat a brazil fejlődési modell korlátaira is. Sőt, tágabb értelmezésben arra is felhívja a figyelmet, hogy egy közepesen fejlett, a világgazdaságba egyoldalúan integrálódó, függő piacgazdaságban a növekedést fetisizáló, a társadalmi fejlődést és a politikai szabadságjogokat eltipró, elnyomó rendszer átmenetileg (a világgazdasági konjunktúra függvényében) működőképes lehet ugyan, de hosszabb távon nem fenntartható – sem pénzügyi és gazdasági, sem politikai és társadalmi szempontból.

Mindezek tükrében nemcsak a térség iránt érdeklődő tanulók, oktatók és kutatók figyelmébe tudom ajánlani a kötetet, hanem mindenkiébe, aki szeretné napjaink világpolitikai, világgazdasági folyamatait jobban megérteni. Meggyőződésem, hogy e téren a globális törekvésekkel jellemezhető regionális nagyhatalom, Brazília lesz napjaink egyik fontos szereplője, amely a Bolsonaro-elnökség alatti önkéntes izolációból, Lula (pro-)aktív külpolitikája révén várhatóan visszatér a világpolitika és a nemzetközi kapcsolatok színterére.

Ricz Judit

Jegyzetek

- 1 Az írás az MTA IX. Osztály Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok Tudományos Bizottságának (NFTB) Latin-Amerika Albizottsága által szervezett, 2023. február 16-án megtartott könyvbemutatón elhangzott hozzászólás írásos, szerkesztett változata.
- 2 Az 1970-es évek elején Nikosz Pulandzász (Carl Schmitt megközelítése alapján) használta először a „kivételes állam” koncepcióját a világ három félperifériális régiójának (Dél-Európa, Latin-Amerika, Kelet-és Közép-Európa) diktatúrai elemzésekor. Kifejezetten a globalizáció nyomán, a nemzetközi piacgazdasági rendszer viszonyai között megvalósuló speciális politikai, ideológiai és gazdasági válságokhoz kötötte a kivételes államok létrejöttét. A kifejezést gyűjtőfogalomként kezelte, és a diktatórikus államtípuson belül kivételes helyzetekben létrejött kivételes államformákra vonatkoztatta (30. o.).
- 3 A második elvesztett évtized napjainkban is zajlik, 2014 és 2023 közé datálható.